

SOSYOLOJİK TEORİNİN AMPİRİK ARAŞTIRMAYA ETKİSİ *

Çev. Dr. Mine TAN **

Sosyolojik teorinin yakın geçmişi geniş ölçüde iki karşıt vurgu arasındaki değişim açısından kaleme alınabilir. Bir yanda, herşeyden önce genelleştirme, mümkün olduğu kadar büyük bir hızla sosyolojik kanunlar düzenleme çabasındaki sosyologları görürüz. Sosyolojik çalışmanın anlamını genellemelerin kanıtlanabilir oluşuyla değil de genişliği ile ölçme eğilimi sonucu bunlar ayrıntılı, küçük ölçekli gözlemin "saçma"lıklarından uzak durup kaplamsal sonuçların görkemi peşinde koşarlar. Diğer uçta ise araştırmalarının tüm içerimleri (tazammunları) üzerinde pek titizlikle durmaksızın, yalnızca söylediklerinin doğruluğuna güvenli ve cüretli bir gurup bulunur. Kuşkusuz, bu gurubun sunduğu olguların kanıtlanması olanağı vardır ve çok zaman kanıtlanmaktadır da, fakat bu olguların birbirleriyle ilişkilerini kurmak, hatta neden başkalarının değil de bunların gözlemlendiğini göstermek bakımından güçlük çektikleri görülmektedir. Birinci gurubun sloganı şöylece ifade edilebilir: "Söylediklerimizin doğru olup olmadıklarını bilemeyiz, fakat hiç olmazsa bunların bir önemi vardır". Radikal deneyimci için ise slogan şu olabilir: "Bunun böyle olduğu kanıtlanmaktadır, ama ne ölçüde önemli olduğunu belirlememiz mümkün değildir."

Bu guruplardan birine veya ötekine bağlılığın temelleri ne olursa olsun-ki psikologlar, bilgi sosyologları ve bilim tarihçileri bu konuda farklı fakat pek de çelişik olmayan nedenler göstermektedirler- bunların birbirlerine *karşıt* olarak gösterilmesinde hiçbir mantık temeli olmadığı gayet açıktır. Genellemeler, insaf duygusuyla olmasa bile disiplinli gözlem yoluyla yumuşatılabilir; yakın, ayrıntılı gözlemlerin

* "The Bearing of Sociological Theory on Empirical Research" Robert K. Merton, On Theoretical Sociology, including Part I of Social Theory and Social Structure, 1967, Social Theory and Social Structure, 1957 den yeni bası, s. 139-155.

** Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Bölümü Asistanı.

teorik ilişki ve sonuçlarının da görmezden gelinerek önemsiz sayılması şart değildir.

Bütün bu söylediklerimizin oy birliği ile olmasa bile geniş bir çoğunluk tarafından kabul edildiği bir gerçektir. Ancak bu görüş birliği de yukarıdaki yorumların sözden ileri gitmediğini belli etmektedir. Bununla birlikte, teorinin bir görevi apacık gibi görünenin sonuçlarını incelemek ise, sosyolojik teoriyle ampirik araştırmanın ilişkileri hakkında giriş niteliğindeki ifadelerin getirdiklerini gözden geçirmek pek de yararsız sayılmayabilir. Bunu yaparken -fizik ve biyoloji gibi- "daha olgun" bilimlerden alınan örnekler üzerinde zaman kaybetmemek için çaba gösterilecektir, zira bunların da mantıkla ilgili problemleri bulunmakla birlikte, ulaştıkları olgunluk bu disiplinlerin sosyoloji için henüz söz konusu olmadığı kabul edilen yükseklikteki bir düzeyde soyutlamalarla *verimli* olarak uğraşabilmesine olanak vermektedir. Bilimsel yöntem hakkındaki geniş tartışmalar bilimsel teorinin ön gereklerini belirlemişlerdir; fakat öyle görünmektedir ki çokluk bunu söz konusu kuralları zamanımızdaki sosyolojik araştırmalara uygulamak olasılığını ütopyik kılacak kadar yüksek bir soyutlama düzeyinde yapmışlardır. Eninde sonunda, sosyolojik araştırma bilimsel yöntemin ölçülerini karşılamak zorundadır; derhal yapılması gereken şey ise bu gerekleri, şu anda mümkün olan çözümsel çalışmalarla daha dolaysız yoldan ilişki kuracak biçimde ifade etmektir.

"Sosyolojik teori" terimi geniş ölçüde, sosyologlar denilen bir meslek gurubunun üyeleri tarafından yürütülen birbirleriyle ilgili, fakat bağlantısız bir takım faaliyetlerin ürünlerini belirlemede kullanılmaktadır. Ne var ki, bu çeşitli faaliyet türleri ampirik sosyal araştırmalar üzerinde önemli ölçüde farklı etkiler gösterdikleri -bilimsel işlevleri açısından farklılaştıkları- içindir ki tartışmamızın amaçları bakımından ayırıldıkları gerekmektedir. Kaldı ki, bu tür ayırımlar çokluk sosyolojik teoriyi oluşturmak üzere biraraya getirilen aşağıdaki altı tip çalışmanın sınırlılık ve katkılarını değerlendirmekte bir temel sağlamaktadır: (1) yöntem bilim (metodoloji); (2) genel sosyolojik yönelimler; (3) sosyolojik kavramların çözümlenmesi; (4) *post factum* sosyolojik yorumlar; (5) sosyolojideki ampirik genellemeler ve (6) sosyolojik teori.

YÖNTEM BİLİM (METODOLOJİ)

İlk olarak, kişilerarası ilişkilerin belli yanlarını ve sonuçlarını konu edinen ve dolayısıyla öze ilişkin olan sosyolojik teoriyle metodo-

lojiyi, yani bilimsel yöntemin mantığını ayırmak gerekmektedir. Metodolojinin sorunları herhangi bir disiplinde rastlanılanları aşarak ya bir disiplinler gurubuna¹ veya daha genel bir biçimde tüm bilimsel araştırmalara özgü olanları kapsar. Metodoloji sırf sosyolojik problemlerle bağlı değildir ve sosyoloji dergileriyle kitaplarında pek çok metodolojik tartışma bulunmakla birlikte, bunların sırf bu nedenle sosyolojik nitelikte oldukları söylenemez. Bilimsel çalışmalarla uğraşanların tümü gibi sosyologlar da metodolojiden haberdar olmak, araştırmanın planı, çıkarsamanın niteliği, teorik bir sistemin gerekleri konusunda bilgi sahibi bulunmak zorundadırlar. Ancak bu tür bilgi sosyolojik teoriye özgü içeriği kapsamaz veya belirlemez. Kısacası, bir hipotezler dizisinin *nasıl sınanmaya konulacağını bilmek* ile sınanacak hipotezlerin dayanacağı *teoriyi bilmek* arasında açık ve kesin bir fark vardır². Benim görüşüme göre zamanımızdaki sosyoloji eğitimi geniş ölçüde öğrencilerin ikinciden çok birinciyi anlamalarına yarıyacak biçimde planlanmıştır.

Poincaré'nin bundan yarım yüzyıl önce gözlemediği gibi sosyologlar ötedenberi metodolojinin vaizleri olmuş, dolayısıyla enerji ve yetenekleri öze ilişkin teori kurmaktan saptırmışlardır. Yöntemin mantığı üstündeki bu dikkat odaklaşması kendine göre bir bilimsel işle ve sahiptir, çünkü bu tür envanterler teorik ve amprik araştırmalara yol göstermek ve onları değerlendirmek açısından önemli bir amaç hizmet ederler. Bu, aynı zamanda, olgunlaşmamış bir disiplinin gelişme sancılarını yansıtır. Tıpkı işini alışkanlıkla ve apaçık düzenlenişine kayıtsızlıkla yapan ustasının aksine yeni becerileri kazanırken bunlardan herbirinin öğelerini ayrı ayrı inceliyen bir çırak gibi bilimsel statü kazanma yolunda duraksayan duraksaya hareket eden bir disiplinin temsilcileri de binbir güçlkle yöntemlerinin mantık

1- Sosyolojinin metoda ilişkin konularını usule (procedure) ilişik olanlardan ayıran çeşitli eserleri hatırlayınız: Florian Znaniecki, *The Method of Sociology* (New York: Farrar and Rinehart, 1934); R.M. Maclver, *Social Causation* (Boston: Ginn and Co., 1942); G.A. Lundberg, *Foundations of Sociology* (New York: Macmillan Co., 1939); F. Kaufmann, *Methodology of the Social Sciences* (New York: Oxford University Press, 1944); P. F. Lazarsfeld and M. Rosenberg, (eds.) *The Language of Social Research*, (Glencoe: The Free Press, 1955), esp. the Introductions to sections.

2- Ne var ki, sosyolojik (veya diğer bilimsel) araştırmalarda kullanılan teknik ve yöntemlerin metodolojik ölçütlere uymaları gerektiğini söylemek yetmez, bunların aynı zamanda öze ilişik teorileri izlemeleri de gerekmektedir. Bu konuda Pierre Duhem'in gözlemediği gibi bilimde varılan deneysel sonuçlar kadar teknikler de öze ilişik belli bir takım varsayım ve teorilerden filizlenmiştir. *La theorie physique* (Paris: Chevalier et Riviere, 1906), 278.

temellerini izaha çalışırlar. Sosyoloji, ekonomi ve psikoloji alanlarını doldurmakta olan incecik metodoloji kitaplarının benzerlerine rüş-tünü çoktan ispatlamış bilimlerdeki teknik çalışmalar arasında pek rastlanmaz. Düşünsel İşlevleri ne olursa olsun, bu metodolojik yazılar bilimler topluluğunda tam üyelik statüsü kazanmak için bü-yük bir hevesle güven mektubunu sunan acemi bir disiplinin görüş açılarını belli etmektedirler. Ancak, sosyologlar tarafından gösteri veya açıklama amaçlarıyla kullanılan bilimsel yöntem örnekleri hep sosyolojinin dışındaki disiplinlerden alınmıştır. Yirminci yüzyıl sos-yolojisine metodlojik prototip veya örnek olarak alınanlar onaltıncı yüzyılın değil yirminci yüzyılın fiziği ve kimyasıdır, ve bu, sosyoloji ile öteki bilimlerdeki arasında yüzyılların bilimsel araştırma birikimi farkı olduğu pek az itiraf edilerek yapılmaktadır. Bu kıyaslamalar ister iste-temez gerçekçi olmaktan çok başlangıç olmak niteliğindedir. Daha yerinde metodolojik talepler metodolojik emellerle sosyolojinin ba-şarabildikleri arasındaki boşluğun daha az göze çarpıcı ve daha az hiddet uyandırıcı nitelikte olmasına yarıyacaktır.

GENEL SOSYOLOJİK YÖNELİMLER

Ders kitaplarında sosyolojik teori olarak tanımlanan yazıların bü-yük kısmı öze ilişkin bilgilere dönük genel yönelimlerden oluşmaktadır. Bu yönelimler belli değişkenler arasındaki sınırlı ilişkileri belirlemek-ten çok, dikkate alınacak değişken *tiplerini* gösteren geniş önerileri kapsarlar. Bu yönelimler zorunlu olmakla birlikte amprik araştırma için ancak en geniş bir çerçeveyi oluştururlar. Durkheim'in "bir toplumsal olayı belirleyen sebep ondan önce gelen toplumsal olaylar arasında aranmalıdır" diyen ve "toplumsal" etkeni davranışların yöneldiği kurumsal normlar olarak niteliyen genel hipotezi bunlar-dan biridir³. Bir başkası "toplumu belli bir ölçüde karşılıklı ilişki ve fonksiyonel dayanışma halindeki parçaların bütünleşmiş sistemi ola-rak görmenin yararlı olacağı"⁴ hakkındaki yönelimdir. Yine, Zna-niecki ile Sorokin'in geliştirdikleri şekliyle, kültürel verilerde "insan katsayısı"⁵nın önemi, diğer bazı örneklerle birlikte bu kategoriye gi-rer. Bu tür genel yönelimler aslında araştırmacının belli bir *olgu silsi-lesini* ancak kendi zararına olarak ihmal edebileceği anlamını taşırlar. Bunlar belirli hipotezler ortaya koymazlar.

3- Durkheim, *The Rules of Sociological Method*, 110; *L'Education morale* (Paris: Felix Alcan, 1925), 9-45, passim.

4- Conrad M. Arensberg and Solon Kimball, *Family and Community in Ireland* (Cambridge: Garvard University Press, 1940) xxvi.

Bu yönelimlerin asıl fonksiyonu araştırma için genel bir ortam sağlamaktır; bunlar kesin hipotezlere varılması sürecini kolaylaştırırlar. Örneğin Malinowski, Freud'un Oedipus kompleksi tasarımını, duyguların oluşumunu toplumsal yapının kalıplandırmasına bağlayan genel bir sosyolojik yönelime dayanarak yeniden incelemiştir. Malinowski'nin, yapı bakımından Batı Avrupa'dan değişik bir toplumda belli bir "psikolojik" kompleksin statü ilişkileri sistemi ile ilgisini araştırmasının temelinde bu genel görüşün bulunduğu açıktır. Onun bu araştırmada kullandığı *belli* hipotezler genel yönelimle uyumlu olmakla birlikte bu yönelim tarafından saptanmış değildiler. Başka bir deyişle, genel yönelim *bazı* yapısal değişkenlerin önemini göstermiş olmakla birlikte hangi özel değişkenlerin ele alınacağını saptamak işi geriye kalmaktaydı.

Her ne kadar, bu tür genel teorik görüşlerin bilimsel araştırmanın gelişimi üzerinde özel hipotezlerden daha kapsamlı ve derin etkileri varsa da -Maurice Arthus'un deyimiyle bunlar, "yeni hipotezlerin coşkulu bir silsile halinde birbirini izlemesine ve bu hipotezlerin tomurcuklanmasıyla bir olgular hasatının sağlanmasına elverişli" toprağı oluştururlarsa da- teorici için ancak bir çıkış noktası niteliğindedirler. Teorinin görevi, bu genel yönelimlerin ışığı altında ampirik genellemeleri yeniden formüle ederek birbiriyle ilişkili, özel hipotezler geliştirmektir.

Sosyolojik teorinin kardeş disiplinlere gittikçe artan katkıları, doğrulanmış belli hipotezlerden çok genel sosyolojik yönelimler alanında bulunmaktadır. Toplum tarihinin, kurumsal ekonominin gelişimi ve sosyolojik görüş açılarının psikoanalitik teoriye alınması, doğrulanmış belli teorilerin birleştirilmesinden çok, verilerin sosyolojik boyutlarının tanınmasını kapsar. Sosyal bilimciler teorilerinin somut toplumsal davranışlara uygulanmasındaki sosyolojik boşlukları görmeğe yöneltilmişlerdir. Bunların yorumlarında sosyolojik cehalete pek rastlanmaz. Ekonomici, siyasal bilimci ve psikolog sistemli olarak sorgusuz sualsiz aldıkları, veri saydıkları şeylerin sosyolojik bakımdan problematik olabileceğini gittikçe daha fazla anlar olmuşlardır. Fakat sosyolojik görüşlere olan bu yatkınlık örneğin, insan gereksinmelerinin etmenleri veya toplumsal iktidarın dağılım ve güçlenmesine ilişkin süreçler gibi konularda *yeterince sınanmış özel hipotezlerin* enderliği nedeniyle çokluk boşa gitmektedir. Çeşitli sosyal bilimlerin kendi teorik boşluklarından doğan baskılar zamanla, bu boşluklarda saklı problemlere elverişli sistematik sosyoloji teorileri-

nin giderek ortaya çıkmasına hizmet ederler. Genel yönelimler kendi başlarına yeterli değildirler. Ekonomicinin yakınmalarına yol açan ortam belki de şöyle ifade olunabilir:

(Ekonomici problemi çözümlmeyi daima) gerideki bir veriye, yani ekonomi dışı olan birşeye (dayandırmaya çalışır). Bu şey görünüşte ilk ele alınan problemden pek uzak olabilir, zira ekonomide sebep-sonuç ilişkilerinin zinciri çokluk pek uzundur. Fakat economici daima sonuçta problemi teslim edeceği bir sosyolog arar - eğer kendisini beklemekte olan bir sosyolog varsa. Çok zaman da böyle birisi yoktur⁵.

SOSYOLOJİK KAVRAMLARIN ÇÖZÜMLENMESİ

Zaman zaman teorinin kavramlardan oluştuğu iddia edilir ki bu iddianın ne doğru ne yanlış, fakat yalnızca eksik ve dolayısıyla belirsiz olduğu söylenebilir. Kuşkusuz kavramsal çözümler, kilit kavramların belirlenmesini ve açıklanmasını kapsar, teorik çalışmanın zorunlu bir aşamasıdır. Fakat kavramların belli bir şekilde sıralanması -statü, rol, cemaat toplumu (*gemeinschaft*), toplumsal etkileşim, sosyal mesafe, *anomie*, v.b.g.- bir teorik sisteme girse bile teori meydana getirmez. Sosyologlar arasında görülen antiteorik bir yönelimin, teorik çözümlenin bütünü yerine yanlışlıkla bir parçasını alan ve teoriyi kavramların açıklanmasıyla bir tutan kimselere karşı protesto niteliğinde olduğu tahmin edilebilir. Ne zaman ki bu kavramların bir plan içerisinde karşılıklı ilişkileri kurulur, o zaman bir teori ortaya çıkmaya başlar. O halde, kavramlar gözlemlenen şeylerin tanımlarını (veya reçetelerini) oluştururlar; bunlar, aralarında ampirik ilişkilerin aranacağı değişkenlerdir. Teori, öneriler arasında mantık ilişkileri bulunduğu zaman kurulmuş olur.

Verilerin toplanmasına ve çözümlenmesine kılavuzluk eden kavramların seçimi ampirik araştırma bakımından kuşkusuz gayet önemlidir. Zira, önemli bir gerçeği belirtmek gerekirse, kavramların aralarında hiçbir ilişki olmayacak biçimde seçilmesi halinde, gözlem ve işlem ne denli titizlikle yapılırsa yapılsın, araştırma semeresiz kalacaktır. Bu gerçeğin önemi, aralarında anlamlı bir bağlantı bulunmayan değişkenlerin sayısının sınırsız derecede fazla olması nedeniyle ampirik araştırmadaki deneme-yanılma yöntemlerinin verimsiz kalması olasılığı taşımalarında saklıdır.

5- R. Hicks, "Economic theory and the social sciences," The Social Sciences (London: Le Play Press, 1936), p. 135. (İtalikler yazara aittir.)

Dolayısıyla, kavramsal açıklamanın bir fonksiyonu belli bir kavramın kapsamına giren verilerin niteliğini kesinliğe kavuşturmadır⁶. Böylelikle düzmece ampirik bulguların belli kavramlar kisvesi altında gizlenmesi olasılığını azaltmaya yardım eder. Örneğin, Sutherland'ın "şuç" kavramını yeniden inceleyişi, bu tür açıklamaların belli bir kavrama göre düzenlenmiş verilerle ilgili hipotezleri nasıl düzelttiğini göstermesi bakımından öğretici bir örnek sağlamaktadır⁷. Sutherland "resmi ölçülere göre" alt sosyal sınıflarda üst sosyal sınıflardan çok daha yüksek suç oranı görülmesini açıklamaya çalışan kriminolojik teorilerde gizli aldatmacayı ortaya koymaktadır. Resmi suç "verileri" (ki belli bir işlemsel suç kavramına veya ölçüsüne göre düzenlenmişlerdir) yoksulluğu, sefalet koşullarını, ve alt-sınıf statüsüyle çok yakından ilgili görülen diğer özellikleri suç davranışının nedenleri olarak alan bir dizi hipoteze yol açmıştır. Bir kez suç kavramı ceza kanununun ihlali olarak açıklığa kavuşturulur ve -resmi istatistiklere alt sınıf suçlarından çok daha az yansıyan- iş ve meslek hayatındaki "beyaz yakalı suçluluğu"nu kapsıyacak biçimde genişletilirse alt sınıf statüsüyle suçluluk arasında varsayılan yüksek ilişki ortadan kalkabilir. Kavramsal açıklamanın bu fonksiyonunu saptamak için Sutherland'ın çözümlemesi üzerinde daha fazla durmaya gerek yoktur. Bu çözümleme verilerin neyi kapsadıklarını ve neyi kapsamadıklarını daha kesinlikle göstererek yeniden düzenlenmelerine yardım etmiştir. Bunu yaparken, başlangıçtaki sayısal verilerin dayandığı varsayımları sorgulayarak düzmece verilerle ilgili hipotezlerin ortadan kalkmasını sağlamıştır. Bu kavramsal açıklama suç tanımının altında saklı bir varsayıma- farklı toplumsal sınıfların ceza kanununu ihlallerinin resmi istatistiklerde temsili olarak kayıtladığı varsayıma- bir soru işareti koyarak çeşitli teorilerin çekirdeğini oluşturmuştur.

6- "Analtik gereç" in rolü hakkında Schumpeter'in söylediği gibi: "Eğer fiyat düzeylerinden ve bunları ölçecek yöntemlerin bulunmasından söz edeceksek, fiyat düzeyinin ne olduğunu bilmemiz gerekir. Talebin gözlemini yapacak, esnekliği hakkında kesin bir kavrama sahip olmalıyız. İşin verimliliğinden söz etmek için, iş saati başına toplam verim ve iş saatlarına kıyasla toplam verimin kısmi türevi hakkında hangi önerilerin geçerli olacağını bilmeliyiz. Yalnızca betimleme ve ölçme yöntemlerini kapsıyan bu kavramlara veya onlar arasındaki ilişkileri tanımlayan önerilere (ki bunlara teorem adı verilmektedir) hiçbir hipotez girmez, yine de ekonomide olduğu gibi başka alanlarda da teorilerin esas görevi bunların çerçevesini kurmaktır. *Analiz araçları* dediğimiz zaman anlatmak istediğimiz budur." Joseph A. Schumpeter, *Business Cycles* (New York: McGraw-Hill Book Co., 1939), I, 31.

7- Edwin H. Sutherland "White-collar criminality," *American Sociological Review*, 1940, 5, 1-12.

Aynı şekilde, kavramsal çözümleme, ampirik bulgular arasında zaman zaman ortaya çıkan karşıtlıkların gerçekten ziyade görünüşte böyle olduğunu belirleyerek çözümlenmelerine yardım edebilmektedir. Bu ifade kısmen şu gerçeğe değinmektedir: başlangıçta pek titizlikle nitelenmeyen kavramlar önemli farklılıkları olan ögeleri kapsamakta; dolayısıyla bu kavramlara göre düzenlenmiş verilerin de esaslı farklılıkları bulunmakta, ve bunların çelişik görünümler göstermelerine yol açmaktadır⁸. Bu durumda kavramsal çözümlemenin fonksiyonu bir araştırmanın kapsamına alınacak verilerin önemli açılardan kıyaslanma olanağını en yükseğe çıkarmaktır.

Sutherland'dan alınan örnek, daha az disiplinli faaliyetlerde olduğu gibi bilimsel araştırmada da kavramsal dilimizin görüş açılarımızı ve dolayısıyla düşünce ve davranışlarımızı belirlediği gerçeğini göstermektedir. Kavram durumu niteler, araştırmacının tepkisi de buna uygun olur. Açık kavramsal çözümleme araştırmacının neye tepkide bulunduğunu ve hangi (anamlı olabilecek) ögeleri ihmal ettiğini görmesine yardım eder. Whorf'un bu konudaki bulguları, yerinde değişikliklerle ampirik araştırmaya uygulanabilir⁹. Whorf davranışların, belli bir duruma uygulanan terimlerin ifade ettiği dil veya kavram anlamlarına yönelik olduğunu saptamıştır. Örneğin, kavramsal olarak "benzin bidonu" diye nitelenen eşyanın karşısında davranışlar belli bir eğilim gösterecek, büyük dikkat sarfedilecektir. Fakat insanlar "boş benzin bidonu" denilen şeylerle karşılaştıklarında davranışları farklıdır, dikkatsizdir; bu durumda sigara içilmesi veya izmarit atılması pek az denetime tabidir. Halbuki "boş" bidonlar daha de tehlikelidir, zira patlayıcı buhar taşırlar. Buradaki tepki fizik değil kavramsallaştırılmış duruma yöneliktir. "Boş" kavramı burada aldatıcı olarak iki anlamda kullanılmaktadır: "itibarsız olumsuz, âtıl"ın karşılığı olarak ve kaptaki buhar veya sıvı kalıntısı gibi "önemsiz" şeyler dikkate alınmaksızın fiziksel durumlara uygulanan bir terim olarak. Durum ikinci anlamında kavramsallaştırılmakta ve sonra bu kavrama birinci anlamda bir tepki gösterilmektedir ki sonuçta boş benzin depoları zaman zaman yangınlara sebep olabilir.

8- Bu tip analizin ayrıntılı örnekleri Corrado Gini'nin *Prime linee di patologia economica* (Milan: Giuffrè, 1935) adlı kitabında bulunabilir; kısa bir tartışma için bkz. C. Gini, "Un tentativo di armonizzare teorie disparate e osservazioni contrastanti nel campo dei fenomeni sociali", *Rivista di politica economica*, 1935, 12, 1-24.

9- B.L. Whorf, "Relation of habitual thought and behavior to language," in L. Spier, A.I. Hallowell, and S.S. Newman (eds.), *Language, Culture, and Personality* (Menasha: Sapir Memorial Fund Publication, 1941), 75-93.

mektedir. “Boş”un tam anlamının tartışma alanında açıklığa kavuşturulması davranış üzerinde önemli etkiler yaratacaktır. Bu, kavramsal açıklamanın araştırmacının davranışı üzerindeki fonksiyonel etkisine bir örnek olup, araştırmacının kavramsallaştırılmış verilerle uğraştığı zaman ne yaptığını belirlemektedir. Araştırmacı kavramsal gerçekleri değiştikçe ampirik araştırması bakımından farklı sonuçlara varmaktadır.

Ancak bu, kavramlarla ilgili dilin görüş, düşünce ve ilgili davranışları ilk ve son olarak biçimlendirdiği anlamına gelmez. Hele bu (Whorf’un dilci davranışçılık teorisinde göstermek eğilimine o’duğu gibi) böylesi yanıltıcı terminoloji örneklerinin şu veya bu dilde saklı olduğu anlamına hiç gelmez. İnsanlar kullandıkları (ve çokluk başkalarından miras aldıkları) kavramların çerçevesine sürekli olarak hapsolmuş değildirlir; bu çerçeveyi yalnızca kurmakla kalmaz, durumun gereksinmelerine daha iyi uyan bir yenisini de yaratabilirler. Ancak belli herhangi bir zamanda başat kavramların durumun davranışsal taleplerinin gerisinde kalabileceğini ve çokluk kalmakta olduğunu dikkate almak gerekir. Bazan bu uzayan gecikmeler esnasında, yanlış uygulanan kavramlar bir takım hasarlar meydana getirirler. Ne var ki, kavramın duruma kötü tecrübeler sonucu anlaşılın uyarsızlığı, çok kez, kendini düzeltici ve daha yerinde çözümlemelere yol açar. Mesele kavramsal gecikmeyi teşhis ve kendimizi bunun yaratmak eğiliminde olduğu algısal yanlış davranış kalıplarından kurtarmaktadır^{9a}.

Kavramsal çözümlemenin bir başka görevi ampirik araştırmaların ilgilendiği toplumsal verilerin gözlemlenebilir göstergelerini kurmaktır. Bu yöndeki ilk çabalar Durkheim’in çalışmalarında açıkça görülmekte ve onun sosyolojiye en önemli katkılarını oluşturmaktadırlar. Bu bakımdan Durkheim’in biçimselleştirilmiş kavramları

9a- Bunun genişletilmiş bir tartışması için bkz. B.L. Whorf’un ölümünden sonra yayınlanan seçilmiş yazıları, *Language, Thought and Reality*, (Cambridge: Technology Press of M.I.T., 1956). Whorf’un aşırı tutumuna Joshua whatmough, *Language: A Modern Synthesis* (New York: St. Martin’s Press 1956), 85, 186-7, 227634 de hücum etmektedir. Fakat Whatmough’un yerinde eleştirileri Whorf’un fikirlerini tamamen yıkmamakta, daha sınırlı ve savunulması kolay bir noktaya çekilmeye zorlamaktadır. Toplumsal yönden pekiştirilmiş kavramlar görüş açılarını, düşünce ve davranışları etkilemekle birlikte dilin yapısı elverişli olmıyan kavramların yerine daha uygun olanların konulmasına yetecek genişliktedir. Whorf’un fikirlerinin değerlendirilmesi için bkz. Franklin Fearing’in “An examination of the conceptions of Benjamin Whorf in the light of theories of perception and cognition, Harry Hoijer, ed. *Language in Culture* (University of Chicago Press, 1954), 47-81.

daha yeni çözümlerinin iddiacılığına erişemezse de, onun, daha sonra Tolman ve Hull tarafından “aracı değişkenler” diye betimlenen değişkenleri kullanmakta olduğu ve bu değişkenler için göstergeler kurmaya çalıştığı açıktır¹⁰. Önümüzdeki amaçlar bakımından sorun, gözlemi yapılamayan şeylerin veya simgesel kavramların (örneğin, toplumsal dayanışma) teoriyle desteklenen göstergelerini kurmaktan ibarettir. Böylece kavramsal çözümler, belirti ve simgelerin toplumsal alt yapının ne derecede yeterli göstergeleri olduklarının eleştirel değerlendirilmesinde bir temel olarak ortaya çıkar. Bu tür çözümler, göstergenin (veya ölçü aracının) duruma elverişli olup olmadığını saptamakta ipuçları sağlar¹¹.

POST FACTUM SOSYOLOJİK YORUMLAR

Ampirik sosyal araştırmalarda bir çok kez önce verilerin toplandığı ve daha sonra açıklayıcı yorumların yapıldığı görülür. Gözlemlerin elde hazır bulunduğu ve yorumların daha sonra verilere uygulandığı bu yöntem klinik araştırmaların mantık yapısını taşır. Gözlemler olay tarihçesi veya istatistiksel nitelikte olabilirler. Bu yöntemin nitelleyici özelliği önceden saptanmış hipotezlerin ampirik olarak sınanması yerine gözlemlerin tamamlanmasından sonra belli bir yorumun getirilmesidir. Burada saklı varsayıma göre bazı genel öneriler öylesine kesinlikle yerleşmiştir ki bunların eldeki verilere az çok uygulanması mümkündür.

Gözlemleri “açıklamak” amacıyla planlanan bu tür *post factum* yorumlar, gözlem malzemesinin yeni hipotezlere varmakta kullanıldığı benzer görünüşlü diğer yöntemlerden mantıkal fonksiyon bakımından farklılaşırlar.

Bu yöntemin önemli bir özelliği açıklamaların eldeki gözlem dizisiyle gerçekten tutarlı oluşlarıdır. Sadece söz konusu gözlemlere uyan *post factum* hipotezlerin seçilmiş olması nedeniyle bunun pek

10- Durkheim'in tüm monograflarında çeşitli biçimlerde tekrar edilen temel çözümlenmesi şöyledir: “Gözümüze çarpmayan bir iç olgunun yerine onu simgeliyen bir dış olguyu koymak ve öncekini sonraki yoluyla incelemek gerekmektedir”.

11- Bu noktada kavramsal çözümlenmenin çeşitli fonksiyonlarından birisi, göstergenin kendi ortamına “tarafsız” olup olmadığı sorusunu araştırmaya dahil etmektir. Kavramsal çözümler, gözlemi yapılabilen özelliklerin göstergeler (örneğin, din bağı veya tavır ölçüğü) olarak seçilmesinin (ve belli bir evren için doğrulanmasının) temelinde yatan varsayımları araştırarak göstergenin dayanağından çözümlenmesi olasılığının incelenmesine yarayan testlere yol açar. Bu noktanın açık bir ifadesi için bkz. Louis Guttman, “A basis for scaling qualitative data,” *American Sociological Review*, 1944, 9, 139-50, esp. 149-50.

de şaşırtıcı olmaması gerekir. Eğer temel varsayım doğru ise-yani, *post factum* yorum çoğunlukla doğrulanmış teorilerden yararlanmakta ise - bu tür açıklamalar gerçekten "karanlık veriler kaosunu ok gibi bir ışıkla aydınlatırlar". Fakat eğer sosyolojik yorumda çok kez olduğu gibi, *post factum* hipotezler de *ad hoc* veya, en azından, daha önceki doğrulanma dereceleri pek düşük ise, o takdirde H.S. Sullivan'ın deyimiyle böylesi "vaktinden önce gelişmiş yorumlar," daha ileri araştırmaları kışkırtmak pahasına aldatıcı bir yerindelik duygusuna yol açarlar.

Post factum yorumlar "zorlayıcı kanıtlara" (yüksek doğrulanma derecesine) erişmeyip kabul olunabilirlik (düşük kanıtsal değer) düzeyinde kalmaktadırlar. Zorlayıcı kanıtlamadan farklı olarak kabul olunabilirlik, bir yorumun belli bir dizi veri ile uyumlu olması halinde görülür (ki genellikle bu veriler bir yorum yerine başka bir yorumu kullanma kararına yol açmıştır). Kabul olunabilirlik, ayrıca, bu verilerle aynı derecede uyumlu başka yorumların sistematik olarak incelenmediğini ve yorumdan çıkarılan sonuçların yeni gözlemlerle sınınamaya konulmadığını da ifade eder.

Post factum yorumun temelindeki yanlış her biri belli ölçüde doğrulanmış fakat oldukça çelişik bir takım olayları açıklamak için planlanmış çeşitli ham hipotezlerin mevcut olması gerçeğinden doğmaktadır. *Post factum* açıklamanın yöntemi fevkalade esnek olduğu için tamamen hükümsüz kılınmaz. Örneğin, "insanların işsiz kaldıkları zaman daha öncesine kıyasla daha az kitap okudukları" söylenebilir. Bu durum işsizliğin bir sonucu olarak kaygının arttığı ve dolayısıyla okumak gibi dikkat toplasımını gerektiren herhangi bir işin güçleştiği hipoteziyle açıklanmaktadır. Böylesi durumlarda kaygının artabileceğini gösteren kanıtların bulunması ve marazi zihin uğraşısının düzenli faaliyetleri kesintiye uğratması nedeniyle bu tür bir yorum *kabulounabilir*. Ne var ki sonradan, başlangıçtaki verilerin yanlış olduğu ve "işsiz kalan kimselerin daha önceye kıyasla daha fazla okudukları" saptanırsa derhal yeni bir *post factum* yorum tarzı bulunabilir. İkinci yorum işsizlerin daha fazla boş zamanları bulunduğu ve kişisel yeteneklerini artırmaya yönelik şeylerle uğraştıkları, sonuç olarak da öncekinden fazla okudukları yolundadır. Dolayısıyla, gözlemler ne olursa olsun "olaylara uyacak" yeni bir yorum bulunabilir¹². Yukarıdaki örnek bu tür yorumların bir ölçü olarak değil

12- Bu konuyla ilgili veriler biraraya toplanmamıştır. Ancak, ikinci yorum tarzının kabul edilebilirliği konusunda bkz. Douglas Waples, *People and Print: Social Aspects of Reading in the Depression* (Chicago: University of Chicago Press, 1937), 198.

de ancak bir örnek olarak işe yarayabileceğini göstermektedir. Peirce'yi aşağıdaki izlenime yönleten de *post factum* yorumun bu mantıksal yetersizliğidir:

Tümevarımın özü teorinin, deneyin sonuçları henüz bilinmezken veya belli değilken kurulması ve doğru olup olmadığının ancak bundan sonra araştırılması gereğine dayanır. Çünkü olaylara teoriyle uyuşan özellikler bulmak için bakacak olursak mesele bu türden ne kadar fazla örnek bulunabileceğini gösterme çaba ve becerisinden ibaret kalır¹³.

Bu yorumlar genel olarak, hipotezlerin hangi koşullar altında gerçekleşeceğini açık bir biçimde ifade etmeye yanaşmazlar. Bu mantıksal gereği karşılamak için böylesi yorumların gözlemden sonra değil, önce gelen, öndeyi niteliğinde olmaları gerekirdi.

Thomas Znaniecki'nin belge analizlerinin "sadece kabul edilebilir oldukları" yolunda¹⁴. Blumer'in ileri sürdüğü iddiaları bu konuda bir örnek olarak alabiliriz. Kabul edilebilirliğin temeli yorumla verilerin uyuşmasına dayanmaktadır; zorlayıcı kanıtların bulunmayışı ise, ilk gözlemlerle uyuşmaktan başka bir yorum ölçüsü sağlayamamalarından ileri gelmektedir. Analiz verilere uydurulmakta, yorumları çürütmek için hangi verilerin kullanılacağı konusunda hiçbir ipucu verilmemektedir. Sonuç olarak da, belgesel kanıtlar teoriyi sınamak yerine örneklerdirmekle kalmaktadırlar¹⁵.

SOSYOLOJİDE AMPİRİK GENELLEMELER

Zaman zaman sosyolojik teorinin amacının toplumsal kalıpların ifadelerine varmak olduğu söylenmektedir. Bu, eliptik bir iddia olduğundan açıklığa kavuşturulması gerekir. Zira teoriye etkileri açısından önemli ayrılıklar gösteren iki tip sosyolojik kalıp ifadesi vardır. Bunlardan birincisi ampirik genelleme, yani iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin gözlemle elde edilen kalıbını ifade eden

13- Charles Sanders Peirce, *Collected Papers*, ed. Charles Hartshorne and Paul Weiss (Cambridge: Harvard University Press, 1932). 11, 496.

14- Herbert Blumer, *An Appraisal of Thomas and Znaniecki's "The Polish Peasant in Europe and America"* (New York: Social Science Research Council, 1939), 38, yine bkz. *ibid.*, 39, 44, 49, 50, 75.

15- Blumer'in neye dayanarak bu yorumların sırf bir teoriyi açıklayıcı örnekler olamayacağını savunduğunu anlamak güçtür. Verilerin "sahip olmadıkları anlam ve o-nemi kazandıkları" youndaki ifadesi bütün *postfactum* yorumlara uygulanabilir.

tekbaşınaa bir öneridir¹⁶. Sosyoloji literatürü sosyolojik teori halinde bütünlenmemiş bu tür genellemelerle dolup taşar. Engel'in tüketim "kanunları" bunlara örnek olarak gösterilebilir. Yine Halbwach'ın, işçilerin yiyecek için yetişkin başına aynı gelir sınıfındaki beyaz yakalılardan daha fazla para harcadıkları yolundaki bulgusu bu örneklerdendir¹⁷. Böylesi genellemelerin daha az veya daha fazla kesinlik taşımaları mümkün olsa bile bu, onların araştırmanın yapısındaki mantıksal yerlerini etkilemez. Groves-Ogburn'un, Amerikan kentlerinin bir örnekleme üzerindeki "halkın daha geniş bir yüzdesi imalat sanayiinde çalışan kentlerde ortalama olarak gençler arasındaki evlenme yüzdesinin de biraz daha geniş olduğu" bulgusu söz konusu ilişkinin derecesini belirleyen bir denklem halinde ifade edilmiştir. Bu tür öneriler ampirik araştırma için gerekli iseler de bunların koleksiyonlarının yapılması bir disiplin olarak sosyoloji için ancak ham madde sağlar. Teorinin görevi ve de ampirik araştırmanın teoriye yönelimi önce, bu kalıplarla karşılıklı ilişkiler halindeki bir öneriler dizisi arasındaki ilginin deneme kabilinden kurulmasıyla başlar. Yönelimli araştırma fikri, bir bakıma¹⁸. Şu anlama gelmektedir: ampirik araştırma o şekilde düzenlenmelidir ki, bir takım ampirik kalıplara

16- "Ampirik" teriminin bu kullanımı, Dewey'nin de belirttiği gibi geneldir. Bu anlamda, "ampirik" mevcut çıkarsamaları olan belli bir önerinin konusunun, varlığı tekrar tekrar gözlemlenen özellikler arasındaki düzenli bağlar dizisinden oluştuğu anlamına gelir. Bağlantının ortaya çıkış nedeni anlaşılmadığı gibi özünü ifade eden bir teori de yoktur." John Dewey, *Logic: The theory of Inquiry* (New York: Henry Holt and Co., 1958), 305.

17- Bu tür kanunların oldukça büyük bir kısmının özeti için bkz. C.C. Zimmerman, *Consumption and Standards of Living* (New York: D. Van Nostrand Co., 1936), 51 ff.

18- "Bir bakıma" denilmesinin nedeni araştırmaları bütünüyle daha önceden saptanmış hipotezlerin sınanmasına saklı yeni, verimli bulgular elde etmek olanaklarını deşersiz göstermesindedir. Araştırmanın yapılması sırasında ortaya çıkan ve daha geniş bir teorik sistem bakımından pek açık sonuçları olmayabilecek fikirler sonradan belli bir teoriye katılabilecek ampirik kanunların bulunmasıyla sonuçlanabilirler. Örneğin, son zamanlarda siyasal davranış sosyolojisinde seçmenlerin ne kadar fazla çapraz-sosyal baskılar altında bulunurlarsa, başkanlık seçimlerine o kadar az ilgi gösterdikleri saptanmıştır (P. F. Lazarsfeld, Bernard Berelson, ve Hazel Gaudet, *The People's Choice*, New York Duell, Sloan and Pearce, 1944, 56-64) Araştırmanın ilk düzenlendiği zamanda hiç öngörülmemiş olan bu bulgu henüz genel bir teoriyle bütünleştirilmemiş olmakla birlikte siyasal davranış konusunda pekala yeni sistematik analiz yolları açabilir. Verimli ampirik araştırma teoriden çıkarılan hipotezleri sınamakla kalmaz; yeni hipotezler de ortaya koyar. Buna araştırmanın "serendipity" ögesi adı verilebilir, örneğin, düşünülmemiş bazı sonuçlara olasılık veya sağgörü yoluyla varılması gibi.

varıldığı takdirde bunlar teorik sisteme dolaysız sonuçlar getirebilsin. Yönelimli araştırmada bulguların mantıksal temelleri bulguların elde edilmelerinden önce bellidir.

SOSYOLOJİK TEORİ

Bilimsel kanun adı verilen ikinci tip sosyolojik genelleme bir teoriden çıkarılan değişmezliğin ifadesi olarak yukarıda söylenenlerden ayrılmaktadır. Sosyoloji alanında bu tür kanunların enderliği belki de teori ile ampirik araştırma arasında sürüp gitmekte olan çatallaşmayı yansıtmaktadır. Sosyolojik teorinin tarihi konusundaki ciltler dolusu esere ve ampirik araştırmaların bolluğuna rağmen (bu yazar da dahil) sosyologlar sosyolojik kanunların mantıksal ölçütlerini bu ölçütlere bütünüyle uyan tek bir örnek göstermeden tartışabilmektedirler¹⁹.

Bu ölçütlere bazı yakınlaşmalar tamamen yok değildir. Ampirik genellemelerin teoriyle ilişkilerini göstermek ve teorinin fonksiyonlarını ortaya koymak bakımından bu genellemeleri esas teori kitleyle bütünleştiren bir örneği incelemek yararlı olabilir. Çeşitli evrenlerde Katoliklerin Protestanlardan daha düşük intihar oranı gösterdiği istatistiksel bir kalıp olarak öteden beri yerleşmiş bulunmaktadır²⁰. Söz konusu kalıp bu şekliyle teorik bir problem ortaya koymaktadır. Zira, Durhkheim'ın yaptığı gibi, ancak bir başka öneriler dizisine dayandırıldığı takdirde teori için anlamı olabilecek bir ampirik düzenlilik oluşturmaktadır. Durkheim'ın teorik varsayımlarını biçimsel olarak yeniden ifade edersek teorik çözümlemesinin modeli de açıklığa kavuşmuş olur:

1. Toplumsal dayanışma, büyük zorlanma ve kaygılar içinde bulunan gurup üyelerine ruhsal destek sağlar.
2. İntihar oranları kişilerin salıverilemeyen kaygı ve zorlanmalarının bir fonksiyonudur.

19- Örneğin, George A. Lundberg'in bu kanunların gerçekleşmesinin mümkün olabildiğini savunan, fakat bu konuda hiçbir örnek göstermeyen tartışmasına bakınız, "The Concept of law in the social sciences, "Philosophy of Science, 1938, 5, 189-203. K.D. Har'ın Social Laws adlı çalışması (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1930) başlığında saklı vaadi yerine getirememektedir. Sosyal kanunlara varmanın olanaklarını tartışan sosyal bilimciler bunun örneklerini vermekte güçlük çekmektedirler (Blumer, op. cit., 142-50).

20- Yukarıdaki ifadenin, bu bulguyu çürütebilecek eğitim, gelir, milliyet, kırsal-kentsel yerleşme yeri ve benzeri gibi etmenleri sabit saydığını söylemeğe gerek yoktur.

3. Katoliklerin toplumsal dayanışması Protestanlarınkine kıyasla daha fazladır.

4. Dolayısıyla, Katolikler arasındaki intihar oranının Protestanlar arasındakine kıyasla daha düşük olacağı beklenmelidir²¹.

Bu örnek ampirik genellemelerin teoriyle ilişkilerini saptamaya ve teorinin çeşitli fonksiyonlarını göstermeye yaramaktadır:

1. Göstermektedir ki teoriyle bir ilişkilerinin bulunup bulunmaması ampirik genellemelerin tabiatından ileri gelmez. Bu, ancak söz konusu genellemelerin daha yüksek düzeyde soyutlamalar (örneğin, Katoliklik – toplumsal dayanışma, azaltılmış kaygılar-intihar oranı gibi) halinde kavramsallaştırılmasıyla ortaya çıkar²². Başlangıçta tek başına bir kalıp olarak alınan şey, dinsel bağlantıyla davranış arasında değil de (sosyal dayanışma gibi) belli kavramsallaştırılmış özellikleri olan guruplarla davranış arasında bir ilişki biçiminde yeniden ifade edilmektedir. İlk ampirik bulgunun kapsamı genişletilerek değişik görünümdeki çeşitli kalıplar arasında karşılıklı ilişki kurulmaktadır (dolayısıyla, evli ve bekâr kimselerin intihar oranları arasındaki farklar aynı teoriye dayandırılabilir.)

2. Karşılıklı ilişki halindeki bir dizi öneriden çıkarmak suretiyle belli bir kalıbın teoriyle bağlantısı kurulduktan sonra gerek teori gerekse araştırma bulgularının yoğunlaşmasını bekleyebiliriz. Intihar oranı kalıplarındaki farklılaşmalar bunların ve diğer kalıpların çıkarıldığı öneriler dizisine kanıt sağlamaktadır. *Sistematik teorinin* esaslı bir fonksiyonu budur.

3. Ampirik kalıp değişik sonuçların çıkarılmasına elverişli olmadığı halde, yeniden biçimlendirme (reformulation) intihar davranışın-

21- Bu örneğin daha ileri yönlerini incelememiz gerekmemektedir. Örneğin, (1) Durkeim'in yorumunda saklı esasları ne ölçüde yeterli olarak ifade ettiğimizi; (2) bu esasları olduğu gibi değil de incelenmesi gerekli meseleler olarak ele alacak tamamlayıcı teorik analizi; (3) teorik yorumların potansiyel bakımdan sonsuz olan gerilemesinin (regresyonunun) hangi nedenlerle bir nokta yerine ötekinde durduğunu; (4) sosyal dayanışma gibi doğrudan doğruya ölçülmeyen aracı değişkenlerin getirilmesinden doğan sorunları; (5) dayanılan esasların ampirik yönden ne ölçüde doğrulandığını; (6) bu örneğin oldukça düşük soyutluk düzeyini; (7) aynı hipotezler dizisinden Durkeim'in farklı genellemeler çıkarmakta olduğu gerçeğini, v.b.g.

22- Thorstein Veblen bunu tipik inandırma gücü ile şöyle ifade etmektedir. "Bütün bunlar ayrıntılar için sıkıntıya girmek gibi görünebilir. Fakat herhangi bir bilimsel araştırmanın ilgilendiği veriler yanlıdıklarının dışındaki herhangi bir anlamda ayrıntıdır". *The Place of Science in Modern Civilization* (New York: Viking Press, 1932), 42.

dan oldukça uzak alanlarda çeşitli sonuçlara yol açmaktadır. Örneğin, saplantılı davranışlar, marazi meşguliyetler, ve diğer uyumsuz davranışlar konusundaki araştırmalar, bunların hep gurup dayanışmasının yetersizliklerine ilişkin olduğunu ortaya çıkarmıştır²³. Dolayısıyla, ampirik kalıpların teorik ifadelere çevrilmesi, anlamlarının peşpeşe incelenmesi suretiyle araştırmanın verimliliğini artırır.

4. Bir takım mantıksal esaslar sağlamak suretiyle teori, gözlemlenmiş eğilimlerden çıkarılan ampirik tahminlere kıyasla daha güvenilir bir öndeyi (prediction) zemini getirir. Dolayısıyla, değişik ölçüler Katolikler arasındaki sosyal dayanışmada bir azalma gösterdiği takdirde teorici bu gurupta intihar oranlarının artışı yönünde bir eğilimin belireceğini haber verecektir. Teoriye dönük olmyan deneyimcinin (empiricist) ise elindeki veri ve olgulara göre öndeyiye varmaktan başkaca bir seçeneği yoktur.

5. Teorinin fonksiyonlarını belirten bu liste aslında Durkheim'ın çözümlemesi hakkında pek de gerçek olmyan bir özelliği daha kapsamaktadır ki bu özellik sosyolojik teoriyi zamanımızadək uğraştırmış bulunan genel bir probleme yol açmaktadır. Teorinin semereli olabilmesi için *belirli* ve buna yetecek kadar *kesin* olması gerekir. Kesinlik *smanabilme* ölçütünün bölünmez bir ögesidir. Sosyolojide teorik çıkarsamaların denetim ve deneyimi için mümkün olduğu ölçüde sayısal verilerin kullanılması yolundaki baskının haklı temeli, disiplinli araştırmada kesinliğin mantıksal yerini ele aldığımızda ortaya çıkmaktadır.

Bir teoriye dayanan çıkarsamalar (öndeyiler) ne kadar kesin iseler, başka hipotezlerin bu öndeyilere elverişli bulunması olasılığı o denli az olacaktır. Başka bir deyişle, kesin öndeyiler ve veriler, sonucu kanıtlamak, doğrulamak gibi bir mantık yanılığının araştırma üzerindeki ampirik etkisini azaltmaya hizmet ederler²⁴. Bir teoriden çıkarılan ve gerçekleşmiş olan öndeyiler o teoriyi ne kanıtlar ne de doğruluğunu ortaya koyarlar, bunlar yalnızca belli bir doğrulama

23- Örneğin, bkz. Elton Mayo, *Human Problems of an Industrial Civilization* (New York: Macmillan Co., 1933), 113 et passim, Whitehead, Roethlisberger ve Dickson'un endüstriyel moral konusundaki çalışmalarında kullanılan teorik çerçeve, yazarların gösterdikleri gibi Durkheim'ın formülasyonundan çıkarılmıştır.

24- "Öndeyi yoluyla kanıtlama" modeli, kuşkusuz mantıken yanlıştır: Eğer A (hipotez) varsa, B (tahmin) olacaktır.

B gözlemlenmektedir.

Dolayısıyla, A doğrudur.

Biçimsel ölçütlerden başka ölçütler ele alındığı oranda, bilimsel araştırma için bu çok fazla rahatsız edici değildir.

ölçüsü sağlarlar, zira farklı teorik sistemlerden çıkarılan başka hipotezlerin de öndeyime giren olayları yanıtlamaları daima mümkündür²⁵. Fakat gözlemlerle doğrulan kesin öndeyilere olanak veren teoriler, rakip hipotezler arasında yapılacak seçime temel sağlamaları nedeniyle stratejik önem taşırlar. Başka bir deyişle, kesinlik "önemli" bir gözleme veya deneye yaklaşma olasılığını artırmaktadır.

Teorinin iç bütünlüğü de aşağı yukarı aynı fonksiyona sahiptir, çünkü aynı teorik sistemden çıkarılan sonuçların bir çoğu ampirik bakımdan doğrulanmış iseler başka teorilerin aynı verileri gereğince yanıtlaması olasılığı azalır. Bütünleşmiş teori ayrı ve bağlantısız hipotezlerde olduğundan daha fazla bir doğrulama ölçüsü taşır, dolayısıyla daha fazla kanıt birikimini sağlar.

Gerek kesinlik gerekse mantıksal bütünlük konusundaki baskılar özellikle toplum bilimlerde semeresiz faaliyetlere yol açabilirler. Her yöntem iyiye veya kötüye kullanılabilir. Herne pahasına olursa olsun kesinliğin sağlanması yolunda mevsimsiz bir ısrar imgeleme gücü geniş hipotezleri kısırlaştırabilir. Bu, ölçmeye olanak sağlamak için bilimsel problemin yeniden formülasyonuna yöneltebilir ki bazan, sonuçta elde edilen verilerin başlangıçta ele alınan problemle ilişkisi bulunmamasına sebep olur²⁶. Kesinliği ararken önemli problemlerin bu yüzden gözden kaçmamasına dikkat etmek gerekir. Aynı şekilde mantıksal tutarlılıkta ısrar zaman zaman kelime kavgasına ve kısır teoriciliğe yol açmaktadır ki bu da, analiz sistemindeki varsayımlar ampirik dayanaklardan uzaklaştığı veya ampirik araştırmaya elvermeyecek kadar yüksek düzeyde soyutlamaları kapsadığı oranda görülmektedir²⁷. Ne var ki, söz konusu araştırma ölçütlerinin güvenceleri bu tür kötüye kullanmalarla tamamen ortadan kaldırılamaz.

25- Buna bir örnek olarak, bu yüzyılın ortasında farklı teoricienin savaşın ve geniş düzeyde kanlı çatışmaların çıkacağını haber vermiş olduklarını hatırlayınız. Örneğin, Sorokin ve bazı Marxist yazarların öndeyimleri oldukça farklı teorik sistemlere dayanmaktadır. Geniş düzeyde çatışmaların gerçekten patlamış oluşu, yalnızca gözlemlenen olgunun her iki analiz çerçevesi ile de tutarlı olması nedeniyle bile olsa, bunlar arasında bir seçim yapmamıza yetmez. Belirleyici bir testin kurulması için öndeyimler öylesine kesinlikle konulmalıdır ki, ortaya çıkabilecek olaylar bunlardan birisine uyduğu zaman diğerine uymasın.

26- Stuart A. Rice kamu oyu araştırmasında bu eğilime değinmektedir; bkz. *Eleven Twenty-six: A Decade of Social Science Research*, ed. Louis Wirth (Chicago: University of Chicago Press, 1940), 167.

27- E. Ronald Walker'ın ekonomi alanında sözünü ettiği "teori hastalığı" bu uygulamadır. *From Economic Theory to Policy* (Chicago: University of Chicago Press, 1943) bölüm iv.

BİÇİMSEL TURETMELER (formal derivations) VE KANUNLAŞTIRMA

Bu sınırlı açıklama, en azından, teoriyle araştırma arasında daha yakın bir bağlantı kurulması gereksinmesine işaret etmektedir. İkisi arasında mevcut bölünme bir yandan ampirik araştırmaların kopukluklarında, öte yandan ampirik testlerle desteklenmemiş sistematik teorilerde açığa çıkmaktadır.^{27a} Belli bir teoriden çıkarılan bir hipotezler dizisini tümüyle ele alan ardıl araştırmaların örnekleri dikkat çekecek kadar azdır. Daha ziyade, somut bir davranış alanına yönelen, fakat merkezî bir teorik yönelimden yoksun olan ampirik araştırmalar yönünde yayılma eğilimi görülmektedir. Münferit ampirik genellemelerin ve *post factum* yorumların bolluğu böylesi bir araştırma modelini yansıtmaktadır. Buna karşılık, birbiriyle ilişkili hipotez dizilerinde görülebildiği gibi yönelimlerin ve kavramsal analizlerin büyük kısmı da teorik çalışmayı ampirik araştırmadan ayırma eğilimini yansıtır. Parçalanma yerine devamlılığın ancak ampirik araştırmalar teoriye yönelik ve teori ampirik olarak doğrulanabilir nitelikte ise sağlanabileceği malumdur. Ne var ki bu tür doğrulamaların da ötesine giderek bu süreci kolaylaştıracak sosyolojik araştırmalar için bir takım kurallar teklif etmek mümkündür. Bu kurallara “biçimselleştirilmiş türev” ve “kanunlaştırma” adı verilebilir.²⁸

Ampirik araştırmanın gerek planlanmasında gerekse yayınlanmasında hipotezlerin teorik temellerinin (varsayım ve önerilerin) açıkça ortaya konulması kesin bir kural haline getirilebilir. Verilerin sunuluşu hipotezlerle ve dolayısıyla temeldeki teori ile yakınlıklarına göre olmalıdır. Hipotezlerin ilk kuruluş şeklinin gerektirdiği değişkenlerden başka yorumlayıcı değişkenlerin de belirtilmesine özellikle dikkat edilmeli ve bunların teori ile ilişkileri gösterilmelidir. Yeni ve beklenmedik ilişkilerin keşfiyle ister istemez ortaya çıkan *post factum* yorumlar daha ilerdeki deneysel araştırmaların yönünü belli edecek biçimde ifade edilmelidir. Araştırmanın sonuçları başlangıçtaki hipotezlerle ilgili bulguları ifade etmekle kalmayıp, gerekirse, araştırma-

27a- Bununla ilgili olarak bu tür kopuklukların Bölüm I de sözü edilen dramatik örneklerine bkz. (örneğin, Thomas ve Znanicki'nin bir süre önce ayrıntılı olarak işledikleri biçimsel örgütler içinde birincil guruplar sorununun son zamanlarda yeniden keşfi gibi).

28- Kuşkusuz bu kurallar sırasıyla tümdengelim ve tümevarımdır. Bu noktadaki tüm ilimiz bu mantık süreçlerini zamanımız sosyolojik teori ve araştırmalarına uygun terimlere çevirmektedir.

dan çıkarılan başka hususları yeniden denemek için gereken gözlemlerin planı konusunda fikir de verebilmelidir. Bu nitelikteki biçimsel türetme psikolojide ve ekonomide yararlı etkiler yapmış, birinde ardarda gelen deneylere²⁹, diğerinde ise birbirine bağlanmış bir araştırmalar dizisine yol açmıştır. Bu tür biçimselleştirmenin bir sonucu bağlantısız, düzensiz, dağınık yorumların denetlenmesine hizmet etmesidir. Bu, okuyucuyu belli bir yayının kapsamına giren yorumlar arasındaki ilişkileri bulup çıkarmaya zorlamaz³⁰. Hepsinden de önemlisi gelişigüzel ve dağınık araştırmalara değil de birbirini izleyen, birikimsel araştırmalara giden yolu hazırlamasıdır.

Yukarıda söylenenlerle ilgili olarak Lazarsfeld'in "kanunlaştırma" adını verdiği sürece gereksinme bulunduğu görülmektedir. Biçimsel türetme dikkatimizi teoriden çıkarılan sonuçlar üzerinde topladığı halde, kanunlaştırma mevcut ampirik genellemeleri *görünüşte farklı* davranış alanlarında sistematize etmeğe çalışır. Bu tür dağınık ampirik bulguların verimsiz ve farklı davranış alanlarına münhasır kalmasına razı olmaktansa hazırlık niteliğinde bir takım hiptezler kurmak yolunda aklı başında bir girişim mevcut teoriyi ilerde ampirik araştırmalara tâbi olarak genişletme vaadini taşır. Örneğin, propaganda ve kamu oyu, işsizlik karşısındaki reaksiyonlar, bunalımlarla karşılaşan ailelerin tepkileri gibi alanlardaki bir çok ampirik bulgular, kişilerin "ilk eğitimlerine" karşı tepkiler yaratması beklenen bir "nesnel uyarı-kalıbı" ile karşılaştıkları zaman nasıl davranacaklarının uyarı-kalıbına değil de eğilimlere dayanarak daha doğru tahmin edilebileceğini göstermiştir. Propagandanın "geri tepici etkileri"³¹ işsizliğe karşı iyi ve kötü uyumlu tepkiler³², ve gelirinde önemli düş-

29- Clark Hull ve arkadaşlarının çalışması bu bakımdan önemlidir. Örneğin, bkz. Hull, Principles of Behavior (New York: D. Appleton-Century Co., 1943), yine bkz. Kurt Lewin'in yazılarındaki biçimselleştirme yönündeki çabalar örneğin, Kurt Lewin, Ronald Lippett, and S.D. Escalona, Studies in Topological and Vector Psychology I ("University of Iowa Studies in Child Welfare," Vol. XVI (Iowa City, 1940), 9-42.

30- John Dollard'ın Caste and Class in a Southern Town'ı gibi bir kitap önerilerle dolu olmakla birlikte hücum edilen teorik sorunları, yorumlayıcı değişkenleri ve bu değişkenlerde saklı varsayımları bulup çıkarmak okuyucu için çok zahmetli bir iştir. Ne var ki, Dollard'ın çalışmasına dayanarak yapılmak istenen araştırmalar için önce bu zahmetli işin tamamlanması gerekir.

31- Paul F. Lazarsfeld ve Robert K. Merton, "Studies in radio and film propaganda," Transactions of the New York Academy of Sciences Series II, 1943, 6, 58-79.

32- M. Hall, "Attitudes and unemployment" Archives of Psychology, No. 165 (March, 1934); E.W. Bakke, The Unemployed Worker (New Haven: Yale University Press, 1940).

melerle karşılaşan ailelerin dengesi³³ hakkındaki araştırmalardan da bu sonuç çıkarılmaktadır. Yukarıdaki kadar kabaca ifade edilmiş bile olsa, kanunlaştırılmış bir çözüm öyle teorik sorunlar ortaya çıkarır ki bunların, değişik ampirik bulguların bir ön ve art tutarılığı içinde incelenmemesi halinde kolaylıkla gözden kaçması mümkündür. Sınanacak hipotezlerin biçimsel türetmesini tamamlayan bir yöntem olarak kanunlaştırmanın, uzun ömürlü sosyolojik teori ile buna uygun ampirik araştırmanın birlikte gelişmesini kolaylaştıracağı kabul edilmektedir.

33- Mirra Komarovsky, *The Unemployed Man and His Family* (New York: Dryden Press, 1940); R.C. Angell, *The Family Encounters the Depression* (New York: Social Science Research Council, 1942).